

- YENİ TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, 1985, Cilt 2, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- YENİBAL, Selahattin, "Kırklareli Ağzı ve Hususiyetleri", İ. Ü. Edb. Fak. Mezuniyet Tezi, No: 8/1718 - 1974
- YUSUF, Süreyya, 1984, Dil Çalışmaları, Tan Yayınevi, Priştine, s.37-65
- "Arnavutçadan Prizren Türkçesine Aktarmalar", ÇEVREN IV/III, S.5, Priştine, s. 45-47
- 1974, "Prizren Türkçesinde Kimi Yabancı Ögeler", Çevren 1/3, Priştine, s. 32-38
- TAŞKÖPRÜLÜZADE, 1985, Eş-şelia'lun-nu'maniye fi, ulema'i devleti l-osmaniye, İstanbul, s. 38
- TDK, s. 65-70, 1957, Makedonija, Makedonski jezik VII, s.147-164
- 1964, "Anadolu ve Rumeli Ağzıları Ünlü Değişmeleri", TDAY-B Ankara, TDK, s. 1-33
- 1940, Doğu İllerimiz Ağzılarından Toplamalar, İstanbul.
- 1943, Anadolu Ağzılarından Toplamalar, İstanbul.
- 1944, Sivas ve Tokat İlleri Ağzılarından Derlemeler, İstanbul.
- 1945, Güneydoğu İllerimiz Ağzılarından Toplamalar, İstanbul.
- 1946, Kuzeydoğu İllerimiz Ağzılarından Toplamalar, İstanbul.
- 1943, Orta Anadolu Ağzılarından Derlemeler, İstanbul.
- 1951, Anadolu İlleri Ağzılarından Derlemeler, İstanbul.
- 1964, "Anadolu ve Rumeli Ağzılarında Ünlü Değişmeleri", TDAY.
- TUNA, O. Nedim, 1986, Türk Dilbilgisi Fonetik ve Morfoloji (yayınlanmamış ders notları) Malatya.
- TURAN, Zikri, 2006/2007, "Fonetik ve Morfoloji Ders Notları (yayınlanmamış ders notları) Sakarya.
- TÜRK ANSİKLOPEDİSİ (İnönü Ansiklopedisi), K. Maddesi
- TÜRKİYE DIŞINDAKİ TÜRK EDEBİYATLARI ANTOLOJİSİ 7, 1997, Makedonya, Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı, Ankara, s. 305

MUHAMMED MURTAZÂ EZ-ZEBÎDÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ*

Recep Önal

onal1975@gmail.com

Süleyman Akkuş

sakkus@sakarya.edu.tr

ÖZET

XVIII. asırda yetişmiş önemli âlimlerden biri olan Murtazâ ez-Zebîdî ilk tahsilini doğum yeri olan Hindistan'da almış, İslâm kültürü üzerine naklî ve aklî ilimlerle yoğunlaşmış, hadis, fıkıh, tefsir, tasavvuf, kelâm, ensâb, lügat ilimlerine kadar uzanan değişik konularda yüz kırktan fazla eser vermiştir. Geriye bıraktığı eserleri onun, İslâm dünyasının parlak devirlerini temsil eden âlimlerin tarzı ve usûlü ile tertip ve tasnif ederek istifadeye sunduğunu gösterir. Bunlar arasında, özellikle Tâcû'l-Arûs dîl ve edebiyat; İthâfî's-sâde ise tasavvuf, felsefe, ahlâk, kelâm ilimleri açısından önemli bir yere sahiptir.

Bu makale, Murtazâ ez-Zebîdî'yi tanıtmaya ve İslâmî ilimler sahasındaki yerini tespiti yönelik bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: ez-Zebîdî, Biyografi, Kelâm

ABSTRACT

az-Zabîdî who took his first education in India wrote above 140 works on hadith, fikh, tafsir, kalam, ensab by focusing on the rational wisdom of Islamic culture. His works showed that he collected the knowledge from the old and reliable sources. He

* Bu çalışma, Yrd. Doç. Dr. Süleyman Akkuş'un danışmanlığını üstlendiği, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü öğrencisi Recep Önal'ın, 2007 yılında tamamlamış olduğu "Muhammed Murtazâ Ez-Zebîdî'nin Hayatı Eserleri Ve Nübüvvet Görüşü" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden uyarlanarak hazırlanmıştır. Recep Önal halen, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kelâm Anabilim Dalı Doktora öğrencisidir.

also composed his works by classifying the Islamic scholars' methods. Among his works especially *Tâğ al-'arûs* on language and literature and *Ithâf as-sâda* on mysticism, philosophy, morality, kalam are grand works.

This article is a study to show the significance of Murtaza az-Zabîdî who was one of the important scholars of the 18th century.

Key words: az-Zabîdî, biography, Islamic theology (al-kalam)

I. HAYATI

I.1. Nesebi

Tam adı, Ebü'l-Feyz es-Seyyid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk¹ el-Hüseynî el-Alevî² Murtazâ el-Vâsîfî ez-Zebîdî'dir.³ Künyesi Ebü'l-Feyz, lâkabı Murtazâ'dır.⁴ Eserlerinde kendisini bu şekilde tanır.⁵ Yemen'nin Zebîd şehrinde yetişmesinden dolayı "ez-Zebîdî" nisbesiyle meşhur olmuştur.⁶

Hakkında tercüme-i hal yazan Abdülhay Kettânî (ö. 1962) Zebîdî'nin çeşitli icâzetlerine dayanarak babası ve atalarının künye ve lakaplarını şu şekilde tespit etmiştir:⁷ "Muhammed b. Ebü'l-Gulâm Muhammed İbnü'l-Kutub Ebi Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Muhtafî b. İsâ b. Zeynelâbidîn b. Hüseyin b. el-Vâsîfî el-İrakî el-Hindî el-Zebîdî el-Mısırî el-Hanefî el-Kâdirî el-Nakşibendî el-Eş'arî."

Zebîdî 1732 senesinde Hindistan'ın kuzeyinde, Ganj nehrinin güneyindeki Kannûc şehrinin yakınlarındaki Bilgrâm kasabasında doğmuştur.⁸

I.2. Eğitim Hayatı

Zebîdî, İslâm kültürü üzerine nakli ve akli ilimlerle yoğunlaşmış, diğer taraftan hadis, fıkıh, tefsir, sarf-nahiv, nazım, nesir, tasavvuf, kelâm, ensâb, lügat ilimleri edebiyat ve hikmetin inceliklerine kadar uzanan değişik konularda yüz kırktan fazla eser vermiştir.⁹

¹ Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, X, 469; Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî, *Târîhu 'Acâ'ibi'l-'âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr*, IV, 142.

² Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-mesyahât ve'l-müselâhât*, I, 526.

³ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X, 469; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemul musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye fi't-târîh ve'l-tenâcim ve'l-coğrafiyye ve'r-rahâlât*, 578.

⁴ Abdülhay el-Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, I, 526; Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-'ulûm*, III, 12; Hayreddin ez-Zirikî, *el-'Alâm Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' min'el-'Arab ve'l-müsta'rebin ve'l-müsteş-rikin*, VII, 297; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve şîrâ'ü'l-Musannifin*, II, 347.

⁵ Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, I, 527.

⁶ Abdülhay b. Fahriddin b. Abdülalî el-İsenî, *Nüzhetu'l-havâtir ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzir*, VII, 471; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*, XI, 282; Ignatij Julianovic Krackovskij, *Târîhu'l-'edebi'l-coğrafiyye'l-'Arabî*, 855.

⁷ Abdülhay el-Kettânî, a.g.e., I, 526-527.

⁸ Abdülhay el-Kettânî, a.g.e., I, 527; Brockelmann, "Muhammed Murtazâ", *İA.*, VIII, 499.

⁹ Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-'ulûm*, III, 18; Hasan b. İbrâhim Abdürrezzâk el-Baytar, *Hilyetü'l-Beşer fi Târîhi'l-karni's-Salis aşr*, III, 1492; Abdülhay el-Kettânî, a.g.e., I, 529, 536-537.

Zebîdî, ilim hayatı oldukça ileri seviyede bulunan ve XIX. asra kadar özellikle İslâm kültür merkezi olarak tanınan Bilgrâm'da tahsiline başlamıştır. Zamanın hocalarından bir müddet ders aldıktan sonra Bilgrâm'ı terk ederek Sendile'ye ve Haydarabad'a, oradan da Dihle'ye gitmiştir. Hadis öğrenimini, Hindistan'da dönemin tanınmış âlimlerinden olan Muhammed Fâhir b. Yahya el-İlahabâdî (ö. 1750) ve Şah Veliyyullah b. Abdürrahim ed-Dihlevî'den (ö.1762) almıştır.¹⁰ 1750 yılında henüz on sekiz yaşındayken tahsil için, önce Hicaz'a,¹¹ daha sonra Yemen'deki Zebîd şehrine gidere ve orada yerleşmeye karar verir ve tahsil hayatının büyük bir bölümünü bu şehirde yapar. Burada Sammah Mescidi'nde Süleyman b. Yahya b. Ömer b. Abdülkâdir'in (ö. 1761) fıkıh ve hadis usûlü derslerine devam eder. Ondan Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-Sahîh*'inin tamamını, Müslim'in (ö. 261/874) *el-Câmiu's-Sahîh*'inin de yarısına kadar olan kısmını okur.¹²

I.3. İlmî Seyahatleri

Müellifimiz, birçok seneler muhtelif yerlerde tahsilini bir hayli ilerlettikten sonra, ilk önemli yolculuğunu hocası Ayderûs'un teşvikiyle Aralık 1753 senesinde Mısır'a gerçekleştirmiştir.¹³ Sağ ehanına yerleşerek Kahire'de ikâmet etmeye karar verir. Böylece henüz 22 yaşında iken Mısır'a gelen Zebîdî, Mısırlı alimlerle tanışıp onlardan ders almaya başlar. İlk tanıştığı ve kendisinden ilim tahsil ettiği kişi Mısır âlimlerinden Seyyid Ali el-Makdisî el-Hanefî'dir.¹⁴ Yine Mısır'da İsmâil Kethüdâ Azban'la tanışan Zebîdî onun himayesine girer. Azban onun durumuyula yakından ilgilenir ve ilim tahsil etmesi için bütün imkânları ona sunar.¹⁵ Zebîdî, Mısır'da ikâmet etmeye başladıktan sonra da ilim talebinde seyahatlerine devam etmiştir. Kahire ile Beni-sâid bölgesine, Mısır'ın Akdeniz sahillerindeki önemli şehirlerinden Raşid, Dimyat ve el-Mensûra'ya seyahatlerde bulunmuştur. Bölgenin âlimleriyle buluşarak onlardan ilim tahsil etmiştir.

I.4. Zebîdî'nin Asrında Siyâsî Durum

Yaşadığı dönem olan XVIII. yüzyılda Mısır'ın durumu siyâsî bakımdan karışıktır. Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir vilâyeti olmasına karşılık, âdem-i merkezîyetçi güçlerin artmasıyla, askerî-siyâsî elitin özerk yönetimi altındadır. Özellikle XVII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezî idari

¹⁰ Zebîdî, *a.g.e.*, X, 469; Fazlur Rahman, *İslâm'da İhya ve Reform*, 221.

¹¹ Abdürrezzâk el-Baytar, *a.g.e.*, III, 1493; Zirikli, *a.g.e.*, VII, 297.

¹² Yaşar Koçak, *a.g.e.*, 4; Siddik Hasan Han, *a.g.e.*, III, 27.

¹³ Ceberî, *a.g.e.*, IV, 143; Corci b. Habib Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lügati'l-'Arabîyye*, III, 310.

¹⁴ Abdülhay Haseni, *a.g.e.*, VII, 471; Brockelmann, "Muhammed Murtazâ", *İA.*, VIII, 499.

¹⁵ Serkis, *Mu'cemü'l-matbûati'l-'Arabîyye*, II, 1726; Abdürrezzâk el-Baytar, *a.g.e.*, III, 1493.

ve onun temsilcisi olan beylerbeylerin eyaletteki Memlûk yöneticeleri ile Arap Şeyhleri üzerindeki otoriteleri zayıflamıştı.¹⁶ Ulema bu yüzyılda, ayırt edici sosyo-politik güç olarak ortaya çıkmıştı. Memlûklerin yönetimle olan sorunları artış gösterince ulema sık sık aracı olmak zorunda kalıyor. Halkın nezdinde yöneticilerin adaletsizliklerini düzelteren kimseler olarak algılanıyordu.¹⁷

Zebîdî'nin ikâmet etmeye karar verdiği Kahire XVIII. yüzyıldaki en büyük dini ve fikrî kesişim noktalarından birisiydi. Ziyaretçi âlimlerin oluşturduğu gruplar ve yerel mürşitler, fikirlerin geliştirilmesinde ve yayılmasında en önemli görevleri üstlenmekteydiler. Dünya'nın dört bir yanından gelen âlimler, Mekke ve Medine yoluyla buraya geliyorlardı. Söz konusu farklı düşünceleri paylaşan gruplar, Kahire'de gerek âlimlerle gerek yerel kurumlarla fikrî ve ilmî etkilerin içine giriyorlardı.¹⁸ Netice olarak Zebîdî'nin siyâsî bakımdan karışık ancak ilim yönünden dinamik bir dönemde bölgedeki ilmî ortama katıldığını, elverişli bir ortamda yetiştiğini, zamanın önemli âlimler topluluğuna talebelik yaptığını söyleyebiliriz.

I.5. Vefatı

XVIII. yüzyılın sonlarında Mısır çok yönlü bir krize uğrar. Bölgedeki ekonomik kriz, 1784'ten 1792'ye kadar pahalılık, kıtlık ve veba salgınları gibi ülkeyi fakirleştiren ve nüfusu azaltan birçok felaket Mısır halkının üzerine çökmesine neden olur. 1791 yılındaki veba salgını birçok kişinin ölümüne neden olur ve 1792'de kıtlık ve açlık dayanılmaz hale gelir.¹⁹ Müellifimiz de bu veba salgınına yakalanarak, Nisan 1205/1791 senesinde Kahire'de vefat eder.²⁰

II- İLMÎ KİŞİLİĞİ

II.1. İlmî Şahsiyeti

İlmi, hocaları, öğrencileri ve eserleri ile haklı bir şöhrete sahip olan Zebîdî, hem aklı hem de nakli ilimleri derinlemesine öğrenerek, fıkıh, tefsir, hadis, kelâm, lügat, neseb, ensâb, nahiv alanlarında önde gelen âlimlerden kabul edilmiştir. Zebîdî daha küçüklüğünden itibaren ilim öğrenimi için pek çok

¹⁶ Marshall G.S. Hodgson, *İslâmın Serüveni*, III, 151-152; Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır", *DİA.*, XXIX, 565.

¹⁷ J. Obert WOLL, *İslâm'da Süreklilik ve Değişim*, trc. Cemal Aydın-Cengiz Şişman, I, 85-86.

¹⁸ Woll, *a.g.e.*, I, 91.

¹⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet: Osmanlı Tarihi*, III, 120; Raymond, *a.g.m.*, *DİA.*, XXIV, 179.

²⁰ Brockelmann, *GAL*, II, 371; Fuat Sezgin, *Târîhu'l-türâsi'l-'Arabî*, I-II, 20.